

תרומתם של מחזורי קטלוניה להכרת המציאות הלשונית בקטלוניה בתקופה הנוצרית

0. מבוא

אחד הפרקים המרכזיים בתולדות מסירתה של העברית בימי הביניים הוא מסורת הלשון של יהודי ספרד בתקופה זו. על מסורת העברית בספרד הנוצרית אתה למד ממקורות שבכתב, כגון סידורי תפילה מנוקדים, תעתיקים של מלים עבריות באותיות לטיניות או ערביות, דבריהם של חכמי הלשון בימי הביניים. אולם תיאור מפורט של עובדות לשוניות המאפיינות את מסורות ההגייה והתצורה של העברית שבפי היהודים בתקופה הנידונה אפשר להעלות בעיקר מן העיון בדרכי הניקוד של הסידורים והמחזורים שבכתב-יד קדומים.

בירורן של התופעות העולות מדרכי ניקודם של כתב-יד קדומים מעמיד את החוקר בפני בעיות מתודולוגיות אחדות: האם לתופעה הנידונה יש משמעות פונטית או גראפית? באיזו מידה ההגייה המשתקפת בתופעת ניקוד מסוימת היא הגייתו של הנקדן עצמו (שהרי אפשר שהנקדן השתמש בסימני הניקוד הטברני להבעת הגייה לא טברנית מעיקרא)? לשם יישוב הבעיות הללו שומה על חוקר הלשון להציג תיאור מקיף של פרטי הניקוד של סידור התפילה שבכתב-היד, תוך עמידה על מידת עקיבותו של הנקדן בשימוש בסימני הניקוד הטברני. הממצאים העולים מכתב-היד ראויים להשוואה אל מסורות הניקוד הקדומות של העברית.

הואיל וברבים מכתב-היד הקדומים סימני הניקוד דהויים ולעתים תכופות אינם קריאים, אין תמיד בידי החוקר אפשרות מעשית למסור נתונים סטטיסטיים מלאים על תפוצתן של תופעות הניקוד על פי המקורות שלפניו. לפיכך, כדי להציג במקרים אלו תמונה ברורה ככל האפשר על שיטת הניקוד של כתב-היד, ראוי לכל הפחות להצביע

* מחקר זה נתמך בידי הקרן למחקר בסיסי בניהולה של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים; תודתי המרובה למוסד זה על עזרתו. אני מודה גם לפרופ' שמעון שרביט, שקרא את המאמר והעיר הערות חשובות. רשימת הקיצורים באה בסוף המאמר.

1. היטיב להציג את הבעיות שבמחקר גיקודיהם של סידורים קדומים אילן אלדר בדברי מבוא למחזור ורמייזא. עיין אלדר, עמ' עז.

על רוב ומיעוט בחילופי התנועות או על כיווני נטייתו של הנקדן בדרכי השימוש בסמינים הטברניים², עם זאת יש להביא בחשבון גם את האפשרות של היעדר שיטה ועקיבות במלאכתם של נקדנים אחדים.

במאמר זה נציג מבחר תופעות הגייה המשתקפות מניקודם של שמונה מחזורים על פי מנהג קטלוגיה מן המאות ה-13–ה-15³. שבעה מן המחזורים האלה (כתבי-היד ונ, ור, פ, א, י, ל, נ) מיועדים לימים נוראים, ואחד (כ"י ג) מחזיק פיוטים ושירים לשלוש רגלים ולארבע שבתות. העיון בניקודיהם של מקורות אלה מעלה, כי סטיות רבות יחסית מדרכי הניקוד הטברני של המקרא הופיעו בעיקר בכ"י ונ. ביתר כתבי-היד דרך הניקוד מתאימה על פי רוב לניקוד הטברני המסורתי. הסטיות הן מעטות ביחס, ותפוצתן שונה מכתב-יד אחד לזולתו; אף על פי כן דומה, כי אפשר ללמוד מהן מעט על הגיית הנקדנים בני התקופה⁴.

1. חילופי אותיות

רוב ענייני ההגייה שהם בבחינת ממצאים ראשוניים על מחזורי קטלוגיה נלמדים מדרכי שימושם של סימני הניקוד הטברני בכתבי-היד. בתחום העיצורים אפשר ללמוד מעט מחילופי אותיות על היעדר הבחנה בין עיצורים הקרובים זה לזה במקום חיתוכם. נציג בתחילה כמה ענייני מבטא הנרמזים מחילופי אותיות או מדיגושון⁵.

1.1 חילופי צ/ס: בכ"י ונ מצויה היקרות אחת של ס תמורת צ, בתיבה צרדה: "נעימות קַרְדָּה יסבבוהו" (107ב, אל אלהים בך יצדקו צדוק). עדות זו מצטרפת אל עדויות

2. וכך נהגנו במאמרנו זה בתיאור תופעות הניקוד המשותפות לקבוצת כתבי-היד שבמחזורי קטלוגיה.

3. על הבדלים בדרכי ניקודם של המחזורים שבכתב-יד מספרד מן התקופה שלפני הגירוש עיין דודי, מחזורי קטלוגיה, סעיפים 3.0–3.8. לתיאור תופעות ניקוד אחדות בכ"י פ ראה הנ"ל, מסורתם הלשונית, סעיף 1.2.

4. היות שמטרת המאמר היא להעלות את הקווים המשותפים למחזורי קטלוגיה שבכתבי-היד אין אפשרות במסגרת זו להביא תיאור נפרד של ניקודו של כל כתב-יד. לתיאור כללי של ניקודם של כתבי-היד ולהצגת בעיות המחקר של מחזורי קטלוגיה עיין דודי, מחזורי קטלוגיה. ראה עוד ציונים ביבליוגרפיים בהערה 3 לעיל. במאמר זה מובאים עניינים הקשורים בחילופי אותיות, בניקוד בג"ד כפ"ת ובחילופי תנועות שבכתבי-היד. עניין הדורש דיון לעצמו הוא דרכי ניקוד הגרוניות, חילופים בין שווא לחטף וכן סטיות בניקוד שירים בניגוד למשקלם, ועל כך נדון בע"ה במקום אחר.

5. ליד העדויות המנוקדות המובאות מכתבי-היד צוינו סימן כתב-היד ומספרי הדף והעמוד, ולפי הצורך צוין לעתים גם שם המקור שהתיבה המתועדת נלקחה ממנו. שם המקור נרשם על פי התיבות הראשונות של הפיוט או השיר.

מקבילות המצויות בסידור בן המאה ה-13 לערך, שמנהגו מנהג קטלוגיה או פרובאנס, כ"י פ 6.590.

1.1 הגיית ח/כ: רמז להגייה זהה או קרובה של ח, כ בפי נקדן כ"י ונ יש לראות, כנראה, בניקוד לְהַכְחִישוּ (76א, אל אל הנורא). דומה כי דיגוש הכף בתיבה זו יש לו הסבר, אם נביח דמיון איכות בין ח לבין כ רפה (עיצור חוכך וילוני אטום) בפי הנקדן. דיגוש הכף בנסיבה זו מלמד על נטיית ההיבדלות של הגה אחד מהגה דומה הבא אחריו בלא חציצה. אפשר שעל דמיון ההגייה של ח, כ מרמז גם הניקוד וְנִכְלָם (30ב, לבית ישראל יחיש): התנועה לפני הכף נמוכה (סגול תמורת חיריק), כאילו נכתבה שם חית.⁷

2. דיגוש קל בעיצורי בג"ד כפ"ת

במחקרינו הקודמים על דרכי ניקודיהם של סידורי ספרד עמדנו על כך, שממקורות שונים בספרד של ימי הביניים עולה, כי בספרד הנוצרית ובקטלוגיה נהג מימוש כפול (סותם וחוכך) של כמה מעיצורי בג"ד כפ"ת.⁸ מדרכי ניקודם של הגאי בג"ד כפ"ת בסידורים ובמחזורים קדומים אתה למד על הנסיבות לדיגושם הקל או לריפויים.⁹

בדרך כלל דיגושם הקל של עיצורי בג"ד כפ"ת במחזורי קטלוגיה נהוג על פי כללי הניקוד הטברני של המקרא. לעתים מופיעה חריגה מכללים אלו. סטיות רבות יחסית מצויות בכ"י ונ. ביתר כתבי-היד הסטיות מעטות. עובדות אלו מצטרפות אל עדויות מקבילות המצויות בשבעה סידורים ומחזורים מרחבי ספרד במאות ה-13–ה-15.¹⁰

6. חילוף זה מרמז כנראה על היעדר ההבחנה בהגייה בין צ ל"ס בפי הנקדן. ראה דודי, סידור המאה ה"ג, עמ' 69. להקבלות ולציונים ביבליוגרפיים על שלב המעבר של מבטא הצדי כעיצור מחוכך [ts] אל הגייתו כעיצור חוכך [s], תופעה שהייתה קיימת בספרד הנוצרית ובקטלוגיה, עיין שם, עמ' 70 הערה 15.

7. השווה תופעה זו בעברית בת זמננו אצל דוברים מקרב בתי ספר וסטודנטים בהגיית צורות מעין נִכְפֵּשׁ (כמו נִחְקֵר), יִכְפּוּשׁ (כמו יִחְסֵר) וכיו"ב. ראה א' שורצולד, דקדוק ומציאות בפועל העברי, רמת-גן תשמ"א, עמ' 92.

8. עיין דודי, בג"ד כפ"ת, סעיף 0.1 (וכן שם, הערה 2); הנ"ל, קווי לשון, עמ' 39–40.

9. לעניין זה ראה עוד דודי, סידור המאה ה"ט, סעיפים 3–3.7.

10. עיין: דודי, קווי לשון, עמ' 40 ואילך.

עתה נציג קטגוריות אחדות של סטיות מדרכי הניקוד הטברני בסימון דגש קל בכמה מהגאי בג"ד כפ"ת.¹¹ בקטגוריות אלו נביא מבחר מייצג של דוגמות ממתזורי קטלוגיה שהיו במסגרת מחקרנו.

2.1 דגש בראש תיבה אחרי תיבה הנחתמת בתנועה. במקרא נבדק מעמדן ההקשרי של שתי מלים רצופות על פי הטעמים. לפי זה בג"ד כפ"ת רפות בראש המלה כשהמלה שלפניה מסתיימת בהברה פתוחה וטעמה מתבר. במקורות שמחוץ למקרא נבדק חיבורן של מלים על יסוד התוכן. מאליו מובן, כי קביעה מעין זו אינה חד-משמעית, ועל כן אי אפשר להציג תמונה שלמה או להביא נתונים סטטיסטיים לתופעה זו.

מן העיון בניקודם של כתבי-היד עולים הממצאים האלה: בכ"י ונ בג"ד כפ"ת דגושות לעתים בנסיבה הגידושה. דיגוש זה נקרה גם בתיבות שמקורן בציטוט מקראי. היקרות הדגש בעיצורי ב"כ רבה מבעיצורי גד"פ. בכ"י נ היקרויות אחדות לב"כ דגושות.

והרי דוגמות מכתבי-היד לדיגוש בגדכ"פ: בית – לבני בניהם (ונ 17ב, נ 24א+, א 220+); בני בריתו (ונ 124, ור 174ב+); יושבי ביתך (ונ 114א), ועוד; גימל – ומביא גואל (ונ 17ב, נ 164ב); דלת – מי דומה (ונ 18א+, נ 24א+; כף – מי כְמוֹךְ (ונ 9ב+); רואה פליות ולב (ור 117א); נושאי כסאו (ונ 131א); וכסא כבוד (ונ 76א); לא כְרַעַתַם (ונ 40א+; א 82א), ועוד; פא – כי פֶּשְׁעֵנו (ונ 113א); בתפלה פנויה (ונ 124א); ולזוכרי פקודיו (ונ 113ב).

2.2 דגש בעיצורי בגכ"פ אחרי אות שימוש שרוקה או חרוקה. בכ"י ונ מצויות היקרויות אחדות של דגש בעיצורי בגכ"פ שאחרי אות שימוש שרוקה, וכן בעיצורי פ"ת שאחרי אות שימוש חרוקה. בכ"י ג היקרות אחת של בית דגושה אחרי שורוק תחילי. והרי ההיקרויות שבכתבי-היד ונ, ג:

בית – יכין וּפְעָז (ונ 110ב); וּפְיַת שְׁבִים (ג 21ב); גימל – וּגְמֹל חֶסֶד (ונ 71א 3x); וּגְבוּל (ונ 49א); כף – וּקְשַׁחְטָאו (ונ 47); וּקְאוּרַח נִטָּה לִלּוֹן (ונ 70ב); וּקְרוּבִים (ונ 110ב); פא – וּפְיֹ (ונ 71ב); לְפָעוֹלַתְכֶם (ונ 129ב); תיו – בְּתַקוּפַתוֹ (ונ 110א).

2.3 דגש בעיצורי גדכ"פ אחרי שווא נע תחילי. בקטגוריה זו יש להבדיל בין אות שימוש שוואה הבאה בראש מלה שעיצורה הראשון הוא מבג"ד כפ"ת לבין מס שוואה כצורן תחילי לפני כף.

בכ"י ונ היקרויות מעטות של גדכ"פ דגושות אחרי אות שימוש שוואה. והרי הדוגמות ממקור זה: גימל – וּגְדָלְךָ (86ב); דלת – וְדָרְכֵי צִיּוֹן (43א), בתוך הויו

11. בכתבי-היד של מתזורי קטלוגיה לימים הנוראים שהיו במסגרת מחקרנו אין סימני רפה בבג"ד כפ"ת, ועל כן אין לנו אלא לתאר את הסטיות מהטברנית בסימון דיגושם הקל של עיצורים אלו.

נקודה); בְּדָרְכֵי (47, א, 286); בְּדוּקְנָם (113, א); כף – וְנִפְּרַת (3, א); בְּכַחֵי (46, א); וְנִפְחָצִיר (71, ב); וְנִסְא כְבוֹד (76, א); וְנִכְסֵי (79, א). בחלק הארמי: בית – בְּכִסּוּפֵי אִפִּין (45, ב); פא – לְפָנֶיהָ (47, ב). אחרי מס שוואה כצורן תחילי: מְכַלְפֵּל (91, ו);¹² מְכוּרְבֵּל (נ 138, ב). בכ"י ונ מצויה היקרות אחת של כף דגושה אחרי שווא נע תחילי בשורש לכ"ד: לְכוּדִים כְּצַפְרִים (70, א), אנושים וענושים). לדיגוש בית אחרי שווא נע היסטורי במצב מצעי מופיעה היקרות אחת בכ"י פ בצורת קל עבר נסתר מן הר"ב: ועירך תִּרְבֶּה (151, א)¹³.

2.4 דגש בעיצורי ב"כ אחרי שווא "מרתף". בכתב-היד ונ, ור, פ, י מצויות היקרויות אחדות של דגש בעיצורי ב"כ אחרי שווא שהוא פרי חטוף של תנועה קצרה. רוב ההיקרויות הן בצורות הרבים של השמות המלעיליים בסמיכות או בצורות צמודות כינויי הקניין של הנוכחים או של הנסחרים. והרי הדוגמות: בית – וְרָגְבִי (פ 198, א); חֲלָבִיהֶם (י 63, ב); בְּקָרְבֵיהֶם (י 64, א); כף – וְרָרְבִי (פ 78, א); מְדַרְכֵיקֶם (ונ 294, ב); ור, 140, א)¹⁴. כף דגושה אחרי שווא שהוא פרי שימוט תנועה קצרה נקריית גם בצורות אחרות, כגון מְלִפּוּתוֹ (פ 37, ב); בְּעָרְפִי (ונ 68, ב); יום עָרְפִי שִׁבַּחַה (ונ 138, א).

2.5 דגש בעיצורי בד"פ אחרי חטף שמקורו בשווא נח. בכ"י ונ נקרות תיבות אחדות שבהן בג"פ דגושות אחרי ת, ע, א המנוקדות בחטף כתולדה של שווא נח: בית – וּמְעַבְדֵיו (45, א); מְעַבְדֶם (71, ב); יִתְבּוּלוֹ (67, א); דלת – תְּחַפְדָּךְ (66, ב). אחרי סגול שמקורו בשווא נח: דלת – נְאָדְרִי (128, ב); פא – תְּחַפּוּץ (15, ב). אפשר שניקוד הגרונית בחטף-פתח מלמד על תנועה חטופה הבאה להקל על הגיית הגרונית שביסודה היא חותמת הברה. חטף זה לא השפיע על מימושן הסותם של בד"פ שאחריו.¹⁵

12. להסברה של התופעה עיין מורג, בגדד, עמ' 34.
13. בכמה סידורים ומחזורים מספרד מן המאות ה-13–15 מצויות מקבילות לדיגושם של כמה מעיצורי בג"ד כפ"ת אחרי שווא נע היסטורי במצב מצעי. בסידור מנהג ספרד כ"י אוק 1132 מצויות היקרויות לבדכפ"ת דגושות אחרי שווא נע שאחרי תנועה "גדולה". על תפוצת הדיגוש והריפוי של הגאים אלו בנסיבה הנידונה במקור זה עיין דודי, בג"ד כפ"ת, סעיפים 6.1–6.2. למקבילות מסידורים וממחזורים שבשלושה כתבי-יד מספרד הנוצרית ראה שם, סעיף 6.3; הנ"ל, סידור המאה הט"ו, סעיף 3.3. נוסף על כך מצאנו מקבילות לתופעה זו בסידור מנהג ספרד (המאה ה-14 לערך, כ"י צ, כגון עמדה (121, ב), אָבְדוֹ (5, ב), תְּרַבֶּה (107, א), הַבּוּגְדִים (35, ב), מוֹפְתִים (138, ב) ועוד.
14. בכ"י ור אין סימן דגש בדלת.
15. לדעת ייבין, הדיגוש הבא לעתים אחר החטף משקף היוולדות תנועה חטופה אחר הגרונית, לאחר שכבר היה העיצור מבג"ד כפ"ת שאחריה דגוש. תופעה זו מצויה בכתב-היד בניקוד ארץ-ישראלי טברני, כגון בכ"י רויכלין של הנביאים, בכ"י פארמה למשנה ובכתב-היד של מחזורים. ראה י' ייבין, "שינוי איכות של חטפים", לשוננו מד (תש"ס), עמ' 168 הערה 20. תופעה דומה מצויה

2.6 לדיגושן של בג"ד כפ"ת בקטגוריות שהוזכרו למעלן נמצאו עדויות מעטות ביחס. ואולם היות שממקורות שונים בספרד הנוצרית ובקטלוגיה עולה, כי נהג בתקופה הנוצרית מימוש כפול של כמה מהגאי בג"ד כפ"ת,¹⁶ אפשר שהעדויות לדיגוש הגאים אלו במחזורי קטלוגיה יש בהן כדי לרמוז מעט על מימושם הסותם של כמה מההגאים האלה בנסיבות אחדות שהובאו לעיל; דרך משל, ההיקרויות לדיגוש כמה מעיצורי בג"ד כפ"ת אחרי אות שימוש חרוקה או שרוקה, או אחרי שווא נע תחילי.¹⁷

דוגמות מעטות לדיגושן של בג"ד כפ"ת בכמה מן הקטגוריות שהובאו לעיל מצויות בחלק ממחזורי אשכנז הקדומים.¹⁸ במסורות הקריאה של לשון חכמים שבפי בני בגדאד, ג'רבה, חלב ותיטואן בימינו אתה מוצא קווי דמיון ושוני לתופעת הדיגוש של בג"ד כפ"ת בקטגוריות הללו ובדומות להן.¹⁹ נראה כי החריגה מהמסורת

במסורת הניקוד הבבלי, שלפיה יש דוגמות אחדות שבהן אחר הגרונית תנועה ולא שווא, ואף על פי כן בא דגש בבג"ד כפ"ת שאחריה, כגון ולעדה, העתיקו, מעגלותיו ועוד. ייבין סבור, כי הדגש הוא דגש קל, ואפשר שקדם דיגושה של בג"ד כפ"ת היוולדות התנועה שאחר הגרונית. על כל פנים היוולדותה של תנועה זו אין לה השפעה על היגוי בג"ד כפ"ת שאחריה. ראה י' ייבין, מסורת הלשון המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 342. נעיר, כי במסורת הקדם-אשכנזית מצויות מקבילות להופעת דגש בבג"ד כפ"ת אחר גרונית המנוקדת בחטף כתולדה של שווא נח. לדעת אלדר, ניקודי החטף במחזורי אשכנז צריכים להתפרש כחילוף גראפי. ראה דוגמות והסבר התופעה אצל אלדר, עמ' 64-69. לציונים ביבליוגרפיים ולהסברים אחרים לתופעה זו ראה שם, עמ' 64 הערה 112.

16. לציונים ביבליוגרפיים ראה הערה 8 לעיל.

17. דומה כי רמזים על דרכי מימושם של הגאי בג"ד כפ"ת אפשר להעלות בעיקר מדיגושם הקל של הכף והפא. דיגוש זה יש בו כדי לרמוז על מימושם הסותם של הגאים אלו בנסיבות שעל פי הניקוד הטברני של המקרא ראוי לבוא בהן עיצור חוכך. לעומת זאת בדיגוש הבית יש להביא בחשבון את האפשרות של השפעת לשון הדיבור של הנקדן. לאפשרות מעין זו ראה, דרך משל, דודי, בג"ד כפ"ת, סעיף 8.4 והערה 44. מן הראוי להעיר, כי לתופעת הדיגוש הקל של בג"ד כפ"ת בנסיבות שמופיעות בהן בג"ד כפ"ת רפיויות בניקוד הטברני של המקרא מצויות מקבילות ברמות שונות של תפוצה בשבעה סידורים ומחזוריים נוספים מספרד על פי כתיב-יד מן המאות ה-13-ה-15. הווי אומר: היקרותה של התופעה מצויה (לפי הבדיקה עד עתה) בכארבעה-עשר סידורים ומחזוריים מספרד הנוצרית. עם זאת בבדיקת התופעה נראה, כי דיגושן הקל של בג"ד כפ"ת בקטגוריות אחדות ניתן להסבר מורפולוגי או מורפופונולוגי. לדיגושן הקל של בג"ד כפ"ת בסידורים אחדים מספרד שבכתיב-יד מן המאות ה-13-ה-15 ולהסברה של התופעה בקטגוריות השונות ראה דודי, קווי לשון, עמ' 39-46; הנ"ל, בג"ד כפ"ת, סעיפים 1.5, 3.2, 5.4, 6.4, 6.5, 9.3, 9.4.

18. ראה אלדר, עמ' 104-114.

19. ראה ציונים ביבליוגרפיים אצל דודי, בג"ד כפ"ת, הערה 19; והשווה שם, הערה 29; הנ"ל, קווי לשון, עמ' 43-44.

הטברנית בנסיבות אלו התגבשה באורח עצמאי במסורות הקריאה של לשון חכמים בפי עדות ישראל.²⁰

3. חילופי תנועות

אף כי מעיון ראשון בניקוד כתבי-היד עולה, שהנקדנים השתדלו לנקד על פי המקובל בניקוד הטברני של המקרא, הרי בבדיקת דרכי שימושם של הסימנים הטברניים מתברר, שלעיתים מופיעים בכתבי-היד חילופי תנועות המלמדים על סטיות מהמסורת הטברנית. נביא כמה מחילופי תנועות המלמדים על שיטת הנקדנים (או על היעדר שיטה) ועל ענייני הגייה המשתקפים מן הניקוד.

3.1 חילופי קמץ/פתח

חילופים אלו מצויים ברמות שונות של תפוצה במחזורי קטלוגיה שהיו בתחום מחקרנו. ברוב כתבי-היד החילופים בין קמץ לפתח הם דו-כיווניים. בכתבי-היד ונ, ור, פ, נ החילופים מרובים מבכתבי-היד י, ל, ג. עם זאת מסתמנת נטייה ברוב כתבי-היד (למעט א, ור) להופעת פתח תמורת קמץ בסוגי הברות מסוימים.²¹

3.1.1 פתח תמורת קמץ

3.1.1.1 בהברה סגורה סופית מוטעמת. חילופו של הקמץ בפתח נוטה בכמה כתבי-יד להיכרך ביסודות מורפולוגיים מסוימים, כגון: סיומי הצורות של פועלי ע"ו קל עבר נסתר ובינוני יחיד (פ, ור, ג, א, י, נ); בסופית ׀ של כינוי הקניין הדבוק לשם עצם במספר יחיד (נ, ונ, ור); סופית ׀ של כינוי מושאי של הנוכח הדבוק לצורות עתיד ומקור (ונ, א); ומעט בסיומי צורות בינוני יחיד של נפעל (נ, י, ור, א), של פועל (ונ, י) ושל הופעל (נ, פ, ור).²² עם זאת, פתח במקום קמץ מופיע לעתים גם בצורת הנפרד של שמות אחדים. והרי דוגמות: בפועלי ע"ו קל עבר נסתר ובינוני יחיד – גז חיש (א38); דן (ור 139ב); סר (פ 96ב, א 40א, ור 160א); חל (ג 35ב), ועוד; בצורות נפעל, פועל והופעל בינוני יחיד – נצב וְנַעֲצַב (א 49ב); כקש נְרַדֵּף אַנִּי נְרַדֵּף וְנִהְדֵּף (י 226ב);

20. השווה ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 56–58; הנ"ל, בגדר, עמ' 27; אלדר, עמ' 114.

21. השווה נטייה זו בסידור שמנהגו מנהג ספרד או פרוכאנס, כ"י ששון 24. ראה דודי, ההגייה, עמ' 18.

בסוגריים מובאים סימני כתבי-היד.

22. אפשר שניקוד פתח בצורות פועלי ע"ו קל עבר נסתר ובינוני יחיד, וכן בבנייני נפעל, פועל והופעל בצורות בינוני יחיד, נבע מתוך היקש מוטעה לניקוד פתח בהברה סגורה סופית. העבר בפועלי השלמים וביתר הגזרות.

וּמְהוֹלֵל וּמְשׁוֹבֵחַ (וּנ 48ב, י 47ב); מוֹנֵחַ (נ 28ב); מְיֻחָד (פ 44ב), ועוד; בסופית הַ- (כינוי מושאי של הנוכח הדבוק לפועל) – תְּהוֹדֶךָ (וּנ 2א); תִּיחַדְךָ (וּנ 1ב); לְשַׁחֲרָה (א 82א), ועוד; בסופית הַ- (כינוי הנסתרים הדבוק לשם) – מְקַדְשֶׁם, מְלַפֶּם, בְּרֵאשֶׁם (וּנ 5א); שְׁמֵם (נ 8א); בְּיָדָם (וּר 5א), ועוד.

לעתים נקרה פתח בהברה סגורה סופית בתיבות אחדות בלא עקיבות: רַחֲמָן (פ 84ב); דָּת, דְּבַר (וּר 4א); שְׁכַר טוֹב (י 48א); שׁוֹפֵר שֶׁל רֵאשׁ הַשָּׁנָה (ל 28ב); מְקַדְשׁ ואריאל (ג 64א); מִפְּאֵת מְזַרְחָא (א 58א), ועוד.

3.1.1.2 בהברה פתוחה לא מוטעמת. ברוב כתבי־היד מצויות היקרויות רבות יחסית לפתח תמורת קמץ בהברה פתוחה לא סופית לעומת היקרויות מעטות לפתח במקום קמץ בהברה פתוחה סופית. בכתבי־היד (למעט ל) מסתמנת נטייה להיקרות פתח תמורת קמץ לפני חטף־פתח שהוא תולדה של שווא נע אחר גרונית. עתה נביא דוגמות לפתח במקום קמץ בהברה פתוחה לא־סופית: בראש התיבה – לָהֶם (וּנ 3א); אֲבִינוּ (נ 3ב); קָטָן, קָצָר (וּר 1ב); קָרָא (ל 125א); פָּעַת (ג 39, א 161א), ועוד; באמצע התיבה²³ – סִתְרִיו (וּנ 1ב); הִבְטַחַת (פ 40א, א 62ב, ל 39א); מְאֹוִי (ג 41ב); וִירְצָה, יִשְׁמַע (וּר 9ב), ועוד.

3.1.1.3 לפני חטף־פתח שמקורו בשווא נע. בכתבי־היד (למעט ל) ניכרת נטייה להופעת פתח תמורת קמץ הבא לפני חטף־פתח שהוא תולדה של שווא נע. התופעה מצויה במיוחד בניקוד הא הידוע לפני גרונית המנוקדת בחטף־פתח, וכן בניקוד פעלים בעלי עיצורים גרוניים. היקרויות מרובות מצויות בכתבי־היד פ, א.²⁴ אפשר שמקור חילופו של הקמץ בפתח לפני חטף־פתח שתולדתו בשווא נע הוא בהשפעת שיטת הניקוד הטברני בניקוד חטף־פתח תמורת שווא נח בגרונית שביסודה היא חותמת הברה. והרי דוגמות מכתבי־היד: בניקוד הא הידוע – הָאֲנֹשָׁה (פ 42ב); הָאֲמוּלָּה (וּר 140א, א 98א, י 98ב); הַעֲבוּדָה (וּנ 15ב); הַעֲתִידוֹת (ג 62ב, א 120ב), ועוד; בפעלים – דָּאָבָה נִפְשָׁנוּ (וּנ 110); יָאֲתָה (נ 42ב); לַעֲגוּ, מְאָסוּ (פ 96ב); הַתִּיאָשָׁה (ג 45א); יִפְאָרוּ (נ 127א, א 157ב); יִפְאָרוּהוּ (י 113ב); מִתְּפָאָרִים (ג 45א); יִקְרָאָךְ (וּר 135א); הִזְהָרוּ (נ 89ב); בְּהוֹעֲדָם (פ 31ב), ועוד.

3.1.1.4 בהברה פתוחה סופית. לחילוף זה היקרויות אחדות בכתבי־היד פ, וּר, א, כגון: קָרָא (פ 74ב); קוֹמָה (וּר, 58א); לְכוּ נָא (וּר 181א); וְנִפְתָּה (וּר 138א); לְקַחְהָ (א 160א).

23. לעתים קרובות מופיע פתח תמורת קמץ לפני הברה המנוקדת בפתח.

24. אולם לעתים אפשר למצוא תופעה זו גם בכתבי־היד שנקדוֹתיהם נאמנים לכללי הניקוד הטברני של המקרא, כגון כתבי־יד ג, נ.

3.1.2 קמץ תמורת פתח

הופעת קמץ במקום פתח טברני אינה תדירה בכתב-היד. היא מזדמנת בעיקר בהברה שנפתחה (בכתב-היד נ, ור, ג, א, ל, י) ובהברה לא-מוטעמת סגורת דגש או שווא (ונ, נ, ור, ג, י). קמץ במקום פתח בהברה סגורה סופית (בשמות עצם) נדיר בכתב-היד.

3.1.2.1 בהברה סגורה סופית. רוב ההיקריות הן לפני גרונית (בעיקר ה, ח) שביסודה היא מוכפלת. לקטגוריה זו היקריות רבות בכ"י פ. היקריות מעטות לקמץ תמורת פתח לפני גרונית שביסודה היא שוואה מצויות בכתב-היד פ, נ, ור, א. והרי דוגמות בהברה סגורת דגש שנפתחה:²⁵ לפני חית – רָחַם (פ ב, ור 167א, א 78א, י 36ב); הַמְשַׁחֶרֶת (ג 59ב); תַּתְאָחַר (פ 3א); הַחֲדָשׁ (פ 47א); גִּחְלַת (ור 70א), ועוד; לפני הא – טָהַר (ג 47ב, ל 110א, י 50ב); מָהַר (נ 17א); לְנֶהֱל (ג 47ב); תַּתְיָהַר (פ 45א); הַהוּד (פ 60א), ועוד; לפני עין – לְבַעַר (ג 59ב, פ 28ב); מִתְנַעַד (פ 28ב). בהברה סגורת שווא שנפתחה: וְרַעְיוֹן, תְּעַלּוּמָה (פ 184ב); בְּאֶהְבָּה (נ 3ב); וְשִׁחְרוּתוֹ (ור 138א), ועוד.

3.1.2.2 בהברה סגורה לא מוטעמת לפני עיצורים לא-גרוניים. בהברה סגורת דגש. לקמץ תמורת פתח בנסיבה זו היקריות מעטות בכתב-היד ונ, נ, ור, ג: קָבַל (ונ 27א); בְּדָבְרוֹ (ור 86ב); תְּנַשֵּׁן (ג 53ב); צְדִיק, הִבָּא (ונ 47א); ועוד. בהברה סגורת שווא בנסיבה סופית בשמות המלעיליים. העדויות מצויות בכתב-היד ונ, ג, פ:²⁶ פָּצַח וּמָצַח, רָצַח (ונ 48ב); פָּסַח (ג 39א); תּוֹאָר (פ 184ב); לְמַעַן דָּעַת (ונ 52ב), ועוד. בהברה סגורה לא מוטעמת שאינה סופית. לא מצאנו דוגמות לחילוף זה בכתב-היד ונ, ור, ג, א, ל. ההיקריות היחידות מצויות בכתב-היד נ, י: בְּפָתְקִים (נ 14א); יִצְרָתוֹ (נ 3ב); דְּרָכֵי (י 99א). בהברה סגורה מוטעמת שאינה סופית: וְסָרְנוֹ (ור 166ב); נוֹצְרָתִי (א 80א), ועוד.

3.1.2.3 בהברה סגורה מוטעמת סופית.²⁷ לקטגוריה זו היקריות מעטות מאוד בכתב-היד ל, פ, ור, ג; בדרך כלל בפעלים שלמים, ומעט בשמות בסמיכות. דוגמות: אָמַר (ונ 47א, ל 24ב); מִשְׁחַרְב (פ 47א); אֲשַׁכֵּב וְאֶרְכָּב (ג 71א); יִטֵּב (ור 163ב); בְּהִדְר גאון (פ 21א); אֶהְבֵּת (ל 24ב), ועוד. החילופים ההדדיים שבין קמץ לפתח בכתב-היד ונטיית רוב הנקדנים להעדפת פתח תמורת קמץ טברני מלמדים על הגייה זהה של תנועות אלו בפי הנקדנים, ואפשר שמימוש של הקמץ היה בגון תנועת a.

25. בכ"י פ רוב ההיקריות הן לפני חית, ומיעוטן לפני הא.

26. עד כה לא מצאנו דוגמות לכך מכתב-היד נ, ור, ל, י.

27. בהברה הסגורה בכפליים מצויות היקריות יחידות לקמץ במקום פתח בשמות מגזרת הכפולים, כגון מֵאָף (פ 40ב); אל חֵי לָעַד (ונ 48ב).

3.2 חילופי צירי/סגול

במחזורי קטלוגיה מצויים חילופים הדדיים בין צירי לסגול בהברות פתוחות ובהברות סגורות ברמות שונות של תפוצה. בכתבי-היד ג, א, ל, י החילופים הם מעטים. מסתמנת נטייה לסגול תמורת צירי טברני בקטגוריות מסוימות אצל נקדני כתבי-היד פ, ג, ונ, א, י, ל, נ.²⁸ בכתבי-היד האלה מצוי סגול גם כנגד סגול טברני. 3.2.1 בהברה פתוחה מוטעמת מצעית. רוב העדויות בקטגוריה זו מיוצגות בשמות המלעיליים, ומיעוטן בשמות עם כינויים דבוקים. ברוב כתבי-היד (למעט ונ) מצויים חילופים דו-כיווניים של צירי/סגול עם נטייה להרבות בסגול תמורת צירי טברני. בכ"י ונ מצויים חילופים דו-כיווניים של צירי/סגול בהברה פתוחה מלעילית, עם נטייה קלה לצירי. עד כה לא מצאנו בכ"י נ עדויות לצירי תמורת סגול טברני בנסיבה זו. והרי דוגמות לסגול מכתבי-היד: בשמות מלעיליים – סָפָר (ונ ב8, פ +1, ור 21א; א 96ב); אָפָר (ור 74ב, ג 31ב); סָדָר (פ 47ב, ור 3א+, א 68ב+), ועוד הרבה; בשמות עם כינויים – בְּמַעֲשָׁנו (ונ 47א); פְּאָרְנו (פ 62ב), ועוד. הדוגמות לצירי בשמות המלעיליים מעטות הן ביחס, והן נמצאות בעיקר בכ"י ונ; יש דוגמות בודדות בכתבי-היד פ, ור, א, י, נ. והרי דוגמות: שֶׁבַח, הַחֶסֶד (פ 184ב); עֶשֶׂר (א 167א, י 114ב); יוֹשֶׁבֶת, יוֹצֵקֶת (ונ 51א); בצורות מלעיליות אחרות – גְּלוֹתֵיָהּ (ונ 165א); חֶסְדֵיהָ (ונ 15ב); תַּחֲזִיגָה (פ 140א), ועוד.

3.2.2 בהברה פתוחה סופית. חילופי צירי/סגול בנסיבה זו נקרים בכל כתבי-היד; מרביתם בצורות משורשי ל"י.²⁹ חילופים דו-כיווניים של צירי/סגול ניכרים בעיקר בכתבי-היד ונ, פ. ביתר כתבי-היד (למעט ג) מצויים חילופי צירי/סגול ברמות שונות של תפוצה, עם נטייה קלה לצד זה או זה. בצורות משורשי ל"י מסתמנת נטייה לצירי תמורת סגול טברני בכתבי-היד פ, נ, ור, י.³⁰ בשמות עצם בריבוי זכר בסמיכות נקרה סגול מעט בכ"י נ, ובדוגמות יחידות בכ"י ל. היקרויות מעטות לסגול במקום צירי טברני מצויות בעיקר בכתבי-היד ונ, פ, ור בצורות משורשי ל"א ול"י, ובכ"י נ בשמות עצם בריבוי זכר בסמיכות. והרי דוגמות לסגול: בשורשי ל"א – נוֹשֵׂא (ונ 3א, ב124); הָרוּפֵא (ונ 187, פ 26א); תְּדַשָּׂא (ונ 49א); בשורשי ל"י קל ציווי נוכח – מְשֵׂה (ונ 38א, פ 2ב); הָיָה (פ 44א, ג 47ב, ור 60א), ועוד; בשמות משורשי ל"י זכר יחיד – מַעֲשֵׂה יֵדִךְ (ור 143א); מְקַרְה מוֹת (פ 66א), ועוד; בשמות בריבוי זכר בסמיכות: לְחַיֵּי עוֹלָם

28. נטייה מעין זו לסגול תמורת צירי טברני מסתמנת גם בסידורים אחרים מספרד, כגון בכ"י צ. לדרכם של נקדנים אחרים בשימוש בסימני הסגול והצירי בכמה מסידורי ספרד עיין עוד דודי, מסורתם הלשונית, סעיף 2.2.

29. בכתבי-היד א, ל, י, ג היקרויות יחידות לחילופים אלו בקטגוריה זו.

30. בכ"י ג היקרויות אחדות לחילופי צירי/סגול. גם בכ"י א ההיקרויות לחילופי צירי/סגול הן מעטות מאוד.

נ 8א); אֶלְפִי רבביו (נ 9ב); בְּאֲזָנֵי (ל 24ב). דוגמות לצירי בפועלי ל"י – עוֹנָה (ו 45א); עוֹטָה (פ 66א); יִרְאָה וְיִרְצָה (ו 37ב, ו 9ב); וְנִפְצָה (י 113ב), ועוד; בשמות משורשי ל"י יחיד נפרד: מְעֵשָׂה שעברו [לצד מְעֵשָׂה בטוביה] (פ 26ב); ואין מְקַסָּה (ו 13א); וּמְשַׁקָּה לֹא סר (ו 62ב), ועוד.

3.2.3 בהברה פתוחה לא מוטעמת שאינה סופית. בנסיבה זו מנוקד בדרך כלל צירי כבטברנית. בכמה כתבי־יד נקרה סגול, ותפוצתו שונה מכתב־יד אחד לזולתו: בכ"י ו 8א) סגול נקרה לעתים תכופות; בכתב־היד נ, פ, ור, י היקרויותיו מעטות; בכ"י א היקרויות יחידות. לעתים ניקוד סגול בא לפני סגול תוכף בכתב־היד פ, ו 8א). דוגמות לסגול: וְאֶאֱנַח (נ 11א, פ 8א); הֶעֱתַר (נ 15ב, י 106א); וְנִחַתְתִּי (י 141א); רִיקָם (ו 112א); פְּלִיטָה, שְׁלִימָה (ו 48א); בְּמִהְרָה (א 71א); מְחַטָּא (נ 4א), ועוד; לפני סגול תוכף – תִּבֵּל (פ 87ב); פְּאָרְגוּ (פ 62א); אֶלְיָה (ו 46ב); גָּאָה (ו 48ב); אֶלְהָ (ו 16ב). בכתב־היד ו 8א, נ, פ, ור, א מצויות דוגמות אחדות לצירי במקום סגול טברני בהברה שנפתחה לפני גרונית הראויה להינקד בחטף־סגול או בשווא, כגון: גְּאָסַר (ו 62ב), וְנָאָ' (א 79א);³¹ אֶעְלָה (ו 62א); בניקוד אותיות השימוש – וּבְאֲמוּנָה (נ 26ב); וְאֲמוּנַתְךָ (ו 57ב); וְחַיָּה (ו 142ב).

3.2.4 בהברה סגורה לא מוטעמת שאינה סופית. מצויות היקרויות מעטות לצירי תמורת סגול טברני בנסיבה זו בכתב־היד ור, ו 8א); כגון: תְּבִינִן (ו 1ב); בְּחַטָּאי (ו 135ב); אֶתְכֶם (ו 95א, ור 184א); אֶחָזָה (ו 69ב), ועוד מעט.

3.2.5 בהברה סגורה סופית מוטעמת. בכתב־היד ו 8א) נ מנוקד בדרך כלל צירי כבטברנית, ורק לעתים נקרה סגול. בכ"י פ רוב החילופים הם לסגול במקום צירי טברני, למעט היקרויות אחדות של צירי כנגד סגול טברני. בכ"י ור דוגמות מעטות לסגול בתיבות אחדות. בכ"י י כמה חילופים בשני הכיוונים. והרי דוגמות מן הפועל: וְנִסְפָּר (ו 19ב); יִרְחֵם (א 98א); אֶלְהָ (ו 16ב); וּבְקָשׁ (ו 47א), אוֹמֵר ועושה (ו 48ב); יוֹשֵׁב במרום (נ 9א), ועוד. דוגמות מצורות לא פועליות: תִּבֵּל (ו 50ב, ור 138א); הִבֵּן אשר ילדה (נ 13א); אָנִי אֶל שְׂדֵי (פ 79א); שְׁאֵין (פ 26ב); יוֹתֵר מארבעים (ל 28א); הֵם הנראים (ו 147ב), ועוד; בסמיכות – מְגֵן ישענו (ו 24א); וּבְצֵת מרום (ו 139א); מְבִין הגויים (ו 137א), ועוד.

3.2.6 בהברה סגורה סופית שאינה מוטעמת. בדרך כלל מנוקד סגול כבטברנית. עדויות יחידות לצירי בנסיבה זו מצויות בכתב־היד ו 8א), ור, י בשמות מלעיליים, כגון: חֶסֶד (ו 40א); בְּיִצֵר (ו 98ב); יִצֵר (י 69ב); הִבֵּל (ו 70א).³²

31. קיצור של וְנִסְפָּר. ביתר היקרויות של הכתיב "נא" כקיצור של נאמר אין האלף מנוקדת בכ"י א, כגון וְנָא' (א 79ב); שְׁנָא' (א 78ב).

32. בהברה מוטעמת הסגורה בכפליים מצאנו דוגמה אחת: בְּרִזֵל (פ 74א, י 55ב).

3.2.7 בהכרה מצעית שנסגרה. בכתבי־היד ונ, ור, ג מצויות היקרויות אחדות בלבד לצירי במקום סגול טברני: יוֹצְרֶכֶם (ונ ב12); יוֹצְרֶךָ (ור ב99); תְּבַרְתָּהּ (ג ב20).

3.2.8 מן העיון בדרכי השימוש של סימני הצירי והסגול הטברניים במחזורי קטלוגיה עולה, כי ברוב כתבי־היד הניקוד הוא כטברנית בהברות לא־מוטעמות, דהיינו בהברה פתוחה לא־סופית ובהברה סגורה בנסיבה מצעית ובנסיבה סופית. הסטיות מתגלות ביתר סוגי ההברות. החילופים ההדדיים בין צירי לסגול בסוגי ההברות שצוינו למעלן מכאן והיעדר האחידות בשימוש הצירי והסגול בהברה סגורה סופית מוטעמת מכאן מלמדים, כנראה, על הגייה זהה או קרובה של תנועות אלו בפי הנקדנים. כנגד זה יש להבין את קווי הדמיון לדרכי הניקוד הטברני של המקרא בסוגי הברות מסוימים מתוך המגמה הכללית של הנקדנים לנקד על פי המקובל בניקוד הטברני. הנקדנים הצליחו בכך במקומות שבקיאותם וזיכרונם סייעו בידם.

על הגייה זהה או קרובה של הצירי והסגול בפי היהודים בספרד הנוצרית אתה למד גם מדבריהם של חכמי הלשון בני התקופה. ר' שמעון בן צמח דוראן (רשב"ץ) מצביע על הבדל בין צירי לסגול בהגיית התיבה אל. עם זאת הוא מודה, שבדרך כלל אין הבדל בהגיית תנועות אלו בפי בני דורו.³³ פרופיאט דוראן מונה בחיבורו "מעשה אפוד" (שהושלם בשנת 1403)³⁴ חמש תנועות בעברית, וביניהן התנועה e (צירי). לשון אחר: אין משתמעים מדבריו הבדלי איכות בין הצירי לסגול.³⁵ גם מדברי ר' דוד אבן יחיא (ליסבון 1440–1504) עולה זהות ההגייה של הצירי והסגול בפי בני דורו.³⁶

3.3 חילופי צירי/חיריק

החילופים בין צירי לחיריק נדירים הם במחזורי קטלוגיה שהיו במסגרת מחקרנו. היקרויות יחידות לצירי תמורת חיריק טברני מצויות בכתבי־היד ונ, נ.³⁷ והרי

33. רשב"ץ נולד במיורקה, ועבר לאלג'יר לאחר גזרות 1391. וזה לשונו: "ובזה אנחנו שגדלנו בארצות אדום הלועזים מבדילים בין אל הנקוד בצירי בין לאל הנקוד בסגול, כי להיות הצירי תנועה גדולה מטים קריאתה אל דגש כמשפט אנא ימה וחביריהם, והסגול הוא תנועה קטנה ע"כ תורפין אותה ונשארה הלמד רפוייה, אבל אין הכלל הזה עולה בידינו בכל מקום ואין לנו בזה אלא הרגל לשוננו..." (והדגשה והפיסוק שלי, ע"ד); עיין רשב"ץ, דף נד ע"ב.

34. פרופיאט דוראן נולד כנראה בדרום צרפת (בעיר פרפיניאן), ועבר לקטלוגיה. ראה J. Levinger & I. Garbell, "Duran, Profiat", *Encyclopaedia Judaica*, VI, Jerusalem 1971, p. 299.

35. ראה פרופיאט דוראן עמ' 33–34. לעניין זה עיין עוד א' גולדוסר-דובין, תורתו הדקדוקית של פרופייט דוראן ("האפדי") על פי "מעשה אפוד", עבודת גמר באוניברסיטה העברית בירושלים, תשי"ז, עמ' 5–6.

36. עיין אבן יחיא, דף ט ע"א ("הפרק החמישי במספר התנועות").

37. דוגמות יחידות לצירי תמורת חיריק טברני נקרו בסידורים שבשני כתבי־יד אחרים שלא נכללו במסגרת מחקרנו. כתבי־יד אלו הם: אוקספורד 1137; גים, הספרייה העירונית 13. מבחינה

הדוגמות: בהברה פתוחה – ורוח תְּרִישִׁית (ונ 49א, ברוך אשר אשש דוק);³⁸ בְּהַבְּיִטִי גובה הרי יֶעֱנֶי (ונ 50, אקום להודות לך); בהברה סגורה – לְשֶׁבֶטִי יִשְׁרוּן (נ 148א, מוסף ליום כיפור), לצד לְשֶׁבֶטִי יִשְׁרוּן (נ 163ב, מנחה ליום כיפור). בשל מיעוט העדויות נראה כי אין ללמוד מהן על קרבה בהגיית e, i בפי נקדני שני המחזוריים שבכתביהיד ונ,³⁹

3.4 חילופי צירי, סגול/שווא נע

החילופים בין שווא לבין צירי וסגול נדירים הם בכתביהיד.⁴⁰ היקרויות אחדות

- פלאוגרפית נכתבו כתביהיד בידי סופר אחד. אני מודה לד"ר עדנה אנגל על סיועה בבדיקה זו. נקדנו של כ"י אוקספורד 1137 (וכנראה גם של כ"י גים 13) הוא פרץ טרבוט. שיטת ניקודם שונה מדרכי הניקוד של מחזורי קטלוגיה הנדונים במסגרת מחקרנו, והיא עניין לתיאור בפני עצמו. על נקדן כ"י אוקספורד 1137 ראה דודי, מחזורי קטלוגיה, הערה 6.
38. השווה ניקוד ריש צרויה בתיבה זו במחזורי אשכנז הקדומים. במקרא – רוח קדים תְּרִישִׁית ויונה ד, חז. ראה א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית – מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, עדה ולשון ה, ירושלים תשל"ט, עמ' 243–244.
39. גרבל לומדת מהתעתיק הקטלני *sofferem* של המלה העברית טופרים, שתנועת i בעברית הייתה נמוכה במקצת מהתנועה הקטלנית המקבילה. ראה גרבל, עמ' 690. אולם נראה כי אין די ראיות להנחה זו. יוער כאן, כי מימושן של התנועות e, i (ובדומה o, u) בלשון הקטלנית קשור בנטיבות ההברתיות שהן מופיעות בהן ובמקום הטעם במלה. דרך משל, ראה M. Wheeler, *Phonology of Catalan*, Publications of the Philological Society, XXVIII, Oxford 1979, p. 33. השינויים באיכויות התנועות מקורם בהבדלים בקווי הגייה בין מורח קטלוגיה למערבה. לפיכך נראה, כי בהכרעה על ענייני הגייה המשתקפים מתעתיקי מלים עבריות באותיות לטיניות יש להעמיד לשיקול גם את הממד הדיאלקטולוגי בקטלוגיה בתקופה הנוצרית. למימושי e, i בלשון הקטלנית עיין A. Badía Margarit, *Gramática histórica catalana*, Barcelona 1951, pp. 87–90, 92; idem, "Phonetique et phonologie catalanes", *La linguistique catalane*, actes et colloques no. 11, Paris 1973, pp. 121, 141–142; A. Grieria, *Dialectología catalana*, Barcelona 1949, pp. 18–23; P. Russel-Gebbet, *Mediaeval Catalan Linguistic Texts*, Oxford 1965, pp. 18, 22, 24.
40. היקפם המועט של ממצאים אלו אין בו עדיין כדי לאשש את השערתו של ח' ילון בדבר הגיית השווא הנע כֶּ e בצפון ספרד לעומת a בדרום ספרד. להשערת ילון ראה ש' אלמולי, הליכות שבא, מהדורת ילון, ירושלים תש"ה, עמ' 3ג. מתעתיקים של מלים עבריות בטקסטים ספרדיים וקטלניים עולה, כי שווא נע תועתק בדרכים אחדות: e, a, y/i. שווא לפני אלף מומש כתנועת האלף. ראה גרבל, עמ' 691–692 (סעיף 32, B-C). רוב הדוגמות המובאות שם הן לתעתיק שווא נע בראש המלה. לפי פרופיאט דוראן, הגיית השווא הנע על פי מסורתו הייתה בגון e; וזה לשונו: "אמנם השוא להתקרב תנועתו לתנועת הסגול אבל שהיא יותר קצרה". ראה הנ"ל, עמ' 34. לעומת זאת מבדיקת קטעי אוטוגרפים של יוסף בן אביתור (סוף המאה העשירית) העלה ייבין את המסקנה, ששווא נע סתם הגייתו בתנועת a. ראה ייבין, "חילופי שווא נע – תנועה בקטעי גניזה של פיוטים", שי לחיים רבין – אסופת מחקרי לשון לכבודו במלאת לו שבעים וחמש (בעריכת מ' גושן-גוטשטיין, ש' מורג וש' קוגוט), ירושלים תשנ"א, עמ' 163. עניין הראוי לדיון

לחילופים אלו מצויות בכתב-ידיד ונ, נ, פ.⁴¹ והרי הדוגמות: רְעִיבִי חסדך (ונ א88), לצד רְעִיבִי (ב88); נְטַרְפָּה כאניה⁴² (נ א87, האל התולה על בלימה); אחרי שורוק תחילי – וַתִּחַגְּם (ונ 103. צירי ת אינו ודאי); שווא במקום צירי – עִיפֹת (פ א191); גָּאוֹת לַבֶּשׂ (נ א8); שווא במקום סגול – קָרַן משיחך (ונ ב16, תפילת "אבינו מלכנו", לצד קָרַן ישראל (שם, שם); בהברה סגורת דגש ביסודה – שָׁן (= שנאמר. ונ א134).⁴³

3.5 התנועות u/o

בדרך כלל אין חילופים בין התנועות u/o במחזורי קטלוגיה.⁴⁴ בכ"י פ מצויה היקרות אחת של קיבוץ במקום קמץ "חטוף" בהברה סגורת דגש לא-מוטעמת: עִי וזמרת (א80, אחד נעלית). בתיבה אחרת, בְּחֻקְךָ (ב80), גיתוסף (כנראה ביד שנייה) סימן קיבוץ תחת קמץ ח בהברה סגורת שווא לא-מוטעמת.

3.6 קמץ "חטוף" וחטף-קמץ

3.6.1 חטף-קמץ תמורת קמץ "חטוף". בדרך כלל משמש סימן הקמץ הטברני לציון /o/ בהברה סגורה שאינה מוטעמת. בשניים מבין שמונת מחזורי קטלוגיה (ונ, פ)

- בפני עצמו הוא השינויים בהגיית השווא הנע בספרד מתקופת המדקדים הראשונים דרך התקופה הנוצרית עד גירוש ספרד.
41. לעומת זאת בכמה סידורים ומחזורים מספרד הנוצרית מצויים חילופים תדירים של שווא נע עם צירי וסגול טברניים, ולהפך. אולם היות שרוב המקורות הללו חסרי קולופון, אין בידינו, לפי שעה, לסרטט על פיהם קווי תיחום (איווגלוטות) של הגיית השווא הנע כ־e בספרד. על חילופים אלו ראה דודי, מסורתם הלשונית, 2.3.
42. צירי ריש במקום שווא בשל משקל השיר.
43. פרופ' ש' שרביט העירני, כי ניקוד ש- דווקא בתיבה זו מצוי בהגדות שמנהגן כנראה מנהג קטלוגיה הוא.
44. מדבריהם של חכמי הלשון רשב"ץ ואבן יחיא עולה, כי חילופים בין שורוק לחולם (וכן בין חיריק לצירי) מצויים בקרב היהודים המתגוררים במקומות שהערבית הייתה הלשון המדוברת: (א) "והנה נפל שבוש גדול בארץ הערביים בין היהודים לסבת הרגלם בלשון הגרי... ולפי זה היהודים השוכנים ביניהם גורם להם זה שבוש גדול כי במקום פתח קורין סגול ובמקום צירי חירק, ובמקום חולם שורק והיהודים השוכנים בארץ העלגים נוהרים מזה מאד..." (רשב"ץ, דף גה); לפירוש דבריו ראה ח' ילון, שבילי מבטאים, קונטרסים לעניני הלשון העברית, שנה ב, ירושלים תרצ"ח-תרצ"ט, עמ' 72-73, הערות 10, 11. (ב) "והנה בכל מערב ארץ ישמעאל אינם מבדילים בין החולם והשורק ולא בין החירק והצירי... עד שהסופרים הבלתי בקיאים בנקוד הם מחליפים אלה התנועות כל אחת בחברתה בספריהם..." (אבן יחיא, "הפרק החמישי במספר התנועות"). לעומת זאת פרופיאט דוראן (עמ' 34) מונה את החולם והשורוק בין התנועות בעברית, ואין הוא מעיר על קרבת ההגייה ביניהן כפי בני דורו. למימושי o, u בלשון הקטלוגית עיין למעלה בציונים הכיבלוגרפיים שבהערה 39.

מופיע לעתים חטף-קמץ במקום קמץ טברני בהברה סגורה נטולת טעם.⁴⁵ בכ"י ונ נקרה בדרך כלל חטף-קמץ תמורת קמץ טברני בנסיבה זו. השימוש בחטף-קמץ לציון /o/ רווח במחזור הזה עד כדי שימוש (כנראה בטעות) כנגד חולם מלא שבכתב-היד.⁴⁶ בכ"י פ מצויות היקרויות מעטות של חטף-קמץ במקום קמץ "חטוף". והרי דוגמות אחדות: כ"י ונ – קָרְבָּנוֹתָיו (א8); קָרְבָּאָם (ב29); תַּחֲנֵם (א15), ועוד; כ"י פ – לְשִׁפָּה דם, בְּיִשְׂרוֹ (א189); זָכַר נא (א197); וַיִּפֶּה (ב191), ועוד.

3.6.2 חטף-קמץ לציון /o/ בהברה פתוחה לא-מוטעמת. בכ"י ונ היקרויות אחדות של חטף-קמץ לציון /o/ בהברה פתוחה נטולת טעם. ההיקרויות המצויות הן מצורות הסמיכות של שמות מלעיליים משרשי ל"י, כגון: קָשִׁי העם (ב79), יָפִי אדמתנו (א127).⁴⁷

3.6.3 חילופי קמץ "חטוף"/חולם. היקרות חולם תמורת קמץ טברני הבא בהברה סגורה לא-מוטעמת היא נדירה מאוד בכתב-היד.⁴⁸ היקרויות יחידות לחילוף הזה מצויות בכתב-היד נ, פ, ור: תְּכַנִּיתִי (נ א151); כתיב מלא ויו – רוב גִּלְמֹו (ור ב2); יצוֹרֶךְ (פ א88).⁴⁹

3.6.4 פתח תמורת קמץ "חטוף". היקרות פתח במקום קמץ טברני בהברה סגורה לא-מוטעמת היא נדירה בכתב-היד של מחזורי קטלוגיה. דוגמות מעטות מצויות בכתב-היד ונ, פ, והיקרויות יחידות בכתב-היד ור, א, י. והרי דוגמות: עֲצָמְתוֹ (ונ ב50); קָרְבָּן (פ ב169); וְאָרְכוֹ וְרַחְבּוֹ (פ א150); בצורות קל מקור + כינוי – על אֶמְרָה (ונ ב86); מתאושישם לְעַבְדָּךְ (ונ ב101); בְּקָרְצוֹ (ונ ב107); בְּפָרְשׁוֹ מסך (ור ב159), אל אל

45. בכ"י ור היקרות אחת: חַנְנִי (ב49, א116). חטף-קמץ במקום קמץ "חטוף" לציון /o/ מצוי בכמה סידורים ומחזורים שבכתב-יד מספרד. נוהג זה ידוע מכתב-יד שבניקוד ארץ-ישראלי טברני, מן הספרות הבלשנית בימי הביניים וממחזורי אשכנז הקדומים. ראה דודי, סידור המאה ה"ג, עמ' 73; הנ"ל, מטרתם הלשונית, סעיף 2.4.

46. דרך משל קוֹרְאָה (א113). תנועת הקוף ספק קמץ ספק פתח; תהלים פו, ה קוֹרְאִיךָ.

47. במקרא בניקודו הטברני מופיע שווא בשמות קשי, יפי במעמד הנסמך. השווה יחזקאל כח, ז; דברים ט, כו. השימוש בחטף-קמץ לציון /o/ בהברות פתוחות מצוי לעתים בניקוד הטברני של המקרא. ראה ג' ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית² (תרגם מגרמנית מ' בן-אשר), ירושלים תשמ"ב, עמ' 224. מאיך גיסא מן הראוי להעיר, כי בכ"י ונ מופיע גם פעמים אחדות חטף-קמץ כנגד פתח או חטף-פתח טברני בהברה פתוחה לא-מוטעמת, כגון וְטָעַם טַעְמָה (א66, אסיר מעל); מִתְּדָר בֵּיתוֹ (ב93, ימי האדם צבא). בשל מציאותם של חילופי קמץ/פתח בכתב-היד, אפשר שסימן החטף-קמץ במקרים אלה מימושו היה a בפי הנקדן. ולכן ככל הנראה צורת הנפרד של טַעְמָה היא "טַעַם", ולא טַעַם. בכ"י אוקספורד 1137 מצאנו חטף-קמץ במקום פתח בהברה סגורה לא-מוטעמת: חֻקְמִי (ב47).

48. בדרך כלל משמש הקמץ לציון /o/ בנסיבה זו בכתב-היד. ראה לעיל, סעיף 3.6.1.

49. צורה זו בחולם מלא היא היחידה במאת הדפים הראשונים של כ"י פ. אפשר שההסבר לצורה זו הוא מורפולוגי, דהיינו: הצורה היא יצור בחולם, ואלה נצמד הכינוי המושאי – ה.

אשא דעי';⁵⁰ בְּאֶחָז, בְּקֶשֶׁרוֹ שְׁנֵי וֹנ (וֹנ 108ב); מְקָרְב לִי (וֹנ 104א, י 107ב);⁵¹ יִשְׁטוֹנֵי תַחַת רְדָפֵי טוֹב (א 110ב),⁵² וְעוֹד; עֵתִיד + כִּינּוּי – יִזְכְּרְכֶם (וֹנ 69א); פֶּתַח בְּמַלִּית כַּל הַסְּמוּכָה לְתִיבָה אַחֶרֶת – כַּל חֶסֶד (וֹנ 92א);⁵³ כַּל הַשׁוֹפְרוֹת (פ 27א, מִשְׁנָה רֵאשׁ הַשְּׁנָה ג,ב), לְצַד כַּל הַשׁוֹפְרוֹת (שֵׁם, שֵׁם); אֵת כַּל הַכְּבוֹד (פ 172א).
מקבילות להיקרויות מעטות של פתח תמורת קמץ טברני בהברה סגורה נטולת טעם מצויות בכמה סידורים ומחזורים על פי מנהג ספרד שבכתב־יד מן המאות ה-13–ה-15.⁵⁴ פתח תמורת תנועת /u/ היסטורית קצרה בהברה סגורה לא־מוטעמת מצוי לעתים בכתב־יד בניקוד ארץ־ישראלי.⁵⁵

4. דברי סיכום ומסקנות

מחקרנו העלה ממצאים ראשוניים בדרכי ניקודיהם של שמונה מחזורים המשקפים את מנהג קטלוגיה. נתברר, כי נקדני רוב המחזורים השתדלו לנקד כפי יכולתם על

50. אפשר שצורה זו גזורה מבניין פיעל, ואזי הפתח בא במקום קמץ בהברה פתוחה לא־מוטעמת.
51. בכ"י י מְקָרְב לִי; בתהלים נה, יט מְקָרְב־לִי.
52. במקרא סומנה געיה לשמאל קמץ הריש. ראה תהלים לה, כא: רדופי כ', רְדָפֵי־ק' (תורה נביאים וכתובים על פי הניקוד הטעמים והמסורה של אהרן בן משה בן אשר בכתב־יד לנינגרד, בידי אהרן דותן, הוצאת עדי, תל־אביב תשל"ז).
53. לצד כַּל (102א x4). בכ"י ונ מצוי גם פתח תמורת חולם טברני בהברה סגורה סופית במלית כל שאינה סמוכה לתיבה אחרת, כגון: מלא הַכַּל כְּבוֹדךָ (92א, נאור מקור חיים); ומלאת הַכַּל (99ב), אלהים אל מי אמשילך; לְכַל לְרֵאשׁ (107א, אל אלהים בך יצדק צדוק). אפשר שניקוד כל בפתח תמורת חולם בהברה סגורה מוטעמת הוא פרי היקש לניקודה של המלית הזאת בפתח תמורת קמץ בהברה סגורה לא־מוטעמת. מימוש a של הקמץ במלית כל הסמוכה לתיבה אחרת נשתמר בפי הספרדים עד ימינו בצירופים "כל נדרי", "כל חמירא". ראה מורג, קהילות ספרד, הערה 78. מפי החזן מר משה ויטל ז"ל (יליד מגנסיה) שמעתי מימוש a במלית כַּל בהקשר "מן כַּל ברכתא" שבקדיש. השווה עוד את מימוש a ב"כל נדרי" וכן ב"כל דכפין" בפי הספרדים באיטליה. וראה A. D. Corré, "The Anglo-Sephardic Pronunciation of Hebrew", *JTS* 7, (1956), p. 89
54. ראה דודי, מסורתם הלשונית, סעיף 2.5; הנ"ל, סידור המאה ה"ג, עמ' 73; הנ"ל, סידור המאה ה"ט, סעיף 1.13. היקרויות נוספות מצויות בסידורים שבכתב־יד ז, וכן בכ"י אוקספורד 1138. והרי דוגמות מכ"י ז: תַּחְנֵנּוּ (20ב), וכן בצורות אחרות הגזורות מן השרוש חנ"ן קל עתיד וציווי + כינוי דבוק, כגון יַחְנֵנּוּ (29ב), תַּחְנֵנּוּ (32ב) ועוד; בתיבה כל הסמוכה לתיבה אחרת: וְכַל אַרְזִים (10ב), דְּכַל בֵּית יִשְׂרָאֵל (17א) ועוד. בכ"י אוקספורד 1138: עַרְפָּנוּ (31א); וטהר לבנו לְעַבְדְּךָ בְּאֵמֶת (23א).
55. ראה יהלום, עמ' 73. להסברה של התופעה עיין שם, וכן א' אלדר, "מסורות ההגייה של העברית", מסורות ג–ד (תשמ"ט), עמ' 17–18. אגב אורחא יוער כאן, כי בכ"י ונ מצויות אף היקרויות אחדות של חטף־פתח תמורת קמץ "חטוף" טברני בהברה סגורה לא־מוטעמת. והרי דוגמות: בְּרַן יַחַד (76ב), לְצַד בְּרַן יַחַד (34ב); קָדְשׁוֹ (76א) לְצַד קָדְשׁוֹ (שם 14א); וְתַחְנֵנּוּ (103ב). צירי התיו אינו ודאי. מקבילות אחדות לתופעה זו מצויות בכ"י אוקספורד 1137, כגון תַּחְמָה (10ב), קָדְשׁוֹ (27א) ועוד.

פי כללי הניקוד הטברני של המקרא. אפשר ששורשי מגמה זו נעוצים במורשת התרבותית היונקת מתורתם של מדקדקי ספרד בתקופה המוסלמית.⁵⁶ אולם במלאכתם של הנקדנים בתקופה הנוצרית אין אתה מוצא אותה רמת ידע ודיוק שגילו המדקדקים הראשונים. וכך אפשר לגלות בתקופה הנוצרית סטיות מכללי הניקוד הטברני של המקרא אף אצל הנקדנים המומחים והבקיאים. הסטיות מהטברנית מצויות ברמות שונות של תפוצה במחזורי קטלוגיה שבכתבי-היד. בקצוות ניצבים כ"י ונ וכ"י ג: בקצה האחד כ"י ונ, שסטיותיו מהטברנית רבות יחסית, ובקצה האחר כ"י ג, שסטיותיו מעטות הן. בתווך נמצאים יתר כתבי-היד, שסטיותיהם באות לידי ביטוי בדרכי השימוש של סימני הניקוד הטברני בסוגי הברות מסוימים.

4.1 והרי כמה קווי הגייה המשתקפים מחילופי אותיות, מניקוד בג"ד כפ"ת ומחילופי תנועות:

4.1.1 ענייני ההגייה הנלמדים מתחום העיצורים דלים הם מאוד. בכ"י ונ יש דוגמות יחידות המרמזות כנראה על היעדר הבחנה או על דמיון איכות בהגיית צ/ס, ח/כ.

4.1.2 בניקוד עיצורי בג"ד כפ"ת יש דוגמות מעטות המלמדות על חריגה ממסורת הניקוד הטברני. הדוגמות לחריגה זו מצויות בקטגוריות האלה:
א. דיגוש בגדכ"פ בראש המלה הבאה אחרי מלה הנחתמת בהברה פתוחה, ואין הפסק חוצץ בין המלים (ונ, נ, א, וד).

ב. בכ"י ונ בגכפ"ת נדגשות לעתים אחרי אות שימוש שרוקה או חרוקה; ג"פ נדגשות לעתים אחרי אות שימוש שוואה או אחרי מס כצורן תחילי; ב"כ נדגשות (בהיקרויות אחדות) אחרי שווא המכונה "מרחף"; בג"פ דגושות לעתים אחרי גרונית המנוקדת בחטף-פתח כתולדה של שווא נח.

עדויות אלו מצטרפות אל העדויות המצויות בשבעה סידורים ומחזורים מספרד בכתבי-יד מן המאה ה-13 עד המאה ה-15. לשון אחר: כמה מן התופעות שצוינו למעלן מצויות באחד-עשר עד ארבעה-עשר סידורי תפילה מספרד. ככל הנראה יש להבין את התופעות האלה במישור המורפופונולוגי. דוגמות מעטות לדיגוש כמה מהגאי בג"ד כפ"ת מצויות בקטגוריות אלו במסורת הקדם-אשכנזית. גם במסורות הקריאה של לשון חכמים שנשמרו בפי בני בגדאד, ג'רבה, חלב ותיטואן מצויים קווי דמיון ושוני בענייני הדיגוש של בג"ד כפ"ת בנסיבות אלו ובדומות להן. דומה כי חריגה זו מדרכי הניקוד הטברני של המקרא התגבשה באורח עצמאי במסורות העברית בספרד ובמסורות הקריאה של לשון חכמים בפי העדות ה"ספרדיות" בימינו.

56. על עיקרי תכניו של ידע העברית של המשכיל העברי בספרד במחציתה של המאה העשירית עיין מורג, קהילות ספרד, עמ' 205 ואילך.

4.1.3 בתחום התנועות קווי ההגייה משתקפים מחילופים חד-כיווניים או דו-כיווניים של צמדי תנועות ומהיעדר חילופים בצמדים אחרים של תנועות.

4.1.3.1 חילופי קמץ/פתח. ברוב כתבי-היד החילופים הללו הם הדדיים. תפוצתם שונה מכתב-יד אחד לזולתו. אצל רוב הנקדנים מסתמנת נטייה להעדפת פתח על פני קמץ טברני בהברה סגורה סופית מוטעמת ובהברה פתוחה לא-מוטעמת שאינה סופית; נטייה זו מסתמנת ברוב כתבי-היד, למעט א, ור. בכתבי-היד (למעט כ"י ל) מסתמנת נטייה להעדפת פתח לפני גרונית שניקודה חטף-פתח כתולדה של שווא נע. אפשר שניקוד פתח וחטף-פתח בנסיבה זו הוא פרי היקש לרצף פתח וחטף-פתח בנסיבה שבה החטף-פתח אחרי הגרונית הוא תולדה של שווא נת, ואיכותו של החטף הוא בגון התנועה שלפני הגרונית.

קמץ במקום פתח טברני אינו שכיח כל כך במחזורי קטלוגיה שבכתבי-היד. קמץ זה מצוי בעיקר בהברה סגורה לא-מוטעמת ובהברה שנפתחה. נראים הדברים, כי החילופים בין קמץ לפתח והנטייה להעדפת פתח על פני קמץ טברני בנסיבות אחדות באים להשמיענו, שבהגיייתם של הנקדנים לא נהגה הבחנה של איכות בין תנועות אלו, ואפשר שהקמץ נהגה כתנועה נמוכה a.

4.1.3.2 חילופי צירי/סגול. ברוב כתבי-היד הניקוד בהברות לא-מוטעמות (בהברות פתוחות לא-סופיות ובהברות סגורות) הוא בדרך כלל כבטברנית. הסטיות מתגלות ביתר סוגי ההברות. חילופים הדדיים בין צירי לסגול מצויים ברוב כתבי-היד בהברה פתוחה סופית, עם נטייה לעבר אחד מבני הצמד. הנטייה לצירי בנסיבה זו מופיעה בשורשי ל"י בארבעה מבין שמונת כתבי-היד. בהברה פתוחה מוטעמת בשמות המלעיליים מסתמנת ברוב כתבי-היד נטייה לסגול גם כשבטברנית ראוי לבוא צירי בנסיבה זו. בהברה סגורה סופית מוטעמת אין בכתבי-היד אחידות בדרכי השימוש של הצירי והסגול. החילופים ההדדיים בין צירי לסגול וכן הנטייה לעבר אחד מבני הצמד מרמזים על הגייה זהה או קרובה של תנועות אלו בפי הנקדנים.

4.1.3.3 צירי/חיריק. החילופים בין תנועות אלו נדירים הם מאוד בכתבי-היד, ואין בידינו ללמוד מהם על קרבת ההגייה של תנועות אלו בפי הנקדנים.

4.1.3.4 שווא נע/סגול, צירי. גם החילופים בין שווא נע לצירי או לסגול טברני נדירים הם. למעשה אין בידינו ראיות בהיקף המאפשר הסקת מסקנות על דרכי מימוש השווא הנע בקטלוגיה.

4.1.3.5 קיבוץ, שורוק/קמץ "חטוף"; חולם/קמץ "חטוף". בדרך כלל אין מצויים חילופי קיבוץ ושורוק עם קמץ "חטוף" טברני. לפיכך, אין בידינו לפי שעה ראיות המלמדות על קרבת ההגייה של התנועות o , u בפי הנקדנים של מחזורי קטלוגיה לימים הנוראים בתקופה הנוצרית. וכן נדירים בכתבי-היד חילופי חולם עם קמץ "חטוף" טברני.

- 4.1.3.6 חטף קמץ/קמץ "חטוף". ברוב כתבי-היד רגיל לבוא קמץ בהברה סגורה לא-מוטעמת שתנועתה ההיסטורית היא u קצרה. לעומת זאת בכ"י ונ משמש בדרך כלל חטף-קמץ בנסיבה זו, ובכ"י פ יש היקרויות מעטות לחטף-קמץ.
- 4.1.3.7 קמץ "חטוף"/פתח. נדירה היקרותו של פתח במקום קמץ טברני שמקורו בתנועת u קצרה בהברה סגורה לא-מוטעמת. דוגמות מעטות מצויות בכתבי-היד ונ, פ, והיקרויות יחידות בכתבי-היד ור, א, י.

4.2 סיכומו של עיוננו בתחום חילופי התנועות במחזורי קטלוגיה מעלה, כי קווי הייחוד הפונולוגיים המשתקפים מניקודי המחזוריים האלה בולטים במיוחד בשוויון ההגייה של קמץ ופתח מכאן ושל צירי וסגול מכאן. בקווי ייחוד אלו ניכרת זיקתה של הגיית הנקדנים אל מסורת ההגייה המשתקפת מהניקוד הארץ-ישראלי. מצד אחר אין מצויים חילופים בין חולם לשורוק, וברוב כתבי-היד אף אין חילופים בין צירי לחיריק. אם ננקוט לשון זהירה נוכל לומר, שאין להוציא מכלל אפשרות שהיעדר החילופים בין בני הצמדים האלה מרמז, שנראה כי קוימה הבחנה של איכות בין צירי לחיריק ובין חולם לשורוק בפי הנקדנים. דומה כי אם לא נביח כך, יקשה עלינו להבין את פשר מציאותם של חילופי קמץ/פתח, צירי/סגול מזה לעומת היעדר חילופים בין צמדי התנועות צירי/חיריק, חולם/שורוק מזה. אפשר גם שהיעדר החילופים בין הצמדים צירי/חיריק, חולם/שורוק מרמז, שלא חלה בתחום זה השפעת הערבית על הגיית נקדני המחזוריים. אפשרות זו מסתברת גם לאור המציאות הלשונית בקטלוגיה בתקופה הנוצרית וממקומה של הקטלוגיה בין הלשונות הרומאניות, וכן מדבריהם של כמה מחכמי הלשון במאות ה-14 וה-15.

רשימת הקיצורים

א. כתבי יד

- א = מחזור לימים נוראים, מנהג קטלוגיה (המאה ה-14 או ה-15 לערך), כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה 1088 (Opp. Add. 8° 1).
- אוקספורד 1087 = מחזור לימים נוראים משנת רט"ז (= 1456), מנהג קטלוגיה, כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה 1087 (Mich. 318).
- אוקספורד 1132 = סידור מנהג ספרד מהמאה ה-15, כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה 1132 (Can.Or. 108).
- אוקספורד 1137 = סידור מנהג ספרד (ספק מנהג קטלוגיה), סוף המאה ה-15, כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה 1137 (Can.Or. 24).

- ג = מחזור לשלוש רגלים מנהג ברצלונה משנת כ"ה (= 1265), כ"י מוסקבה, גינצבורג 198.
- ונ = מחזור לימים נוראים מנהג קטלוניה מן המאה ה-15 לערך, כ"י וטיקן, ניאופיטי 10.
- ור = מחזור לימים נוראים מנהג קטלוניה מן המאה ה-14 לערך, כ"י וטיקן, רוסיאנה 359.
- י = מחזור לימים נוראים מנהג קטלוניה מסוף המאה ה-14 לערך, כ"י ירושלים Heb. 8° 6527.
- ל = מחזור לימים נוראים מנהג קטלוניה מן המאה ה-15 לערך, כ"י לונדון, הספרייה הבריטית 704 (Or. 5660).
- נ = מחזור לימים נוראים מנהג קטלוניה (נכתב כנראה במאה ה-15 לערך), כ"י ניר-יורק, בית המדרש לרבנים 4328 Mic.
- פ = מחזור לימים נוראים מנהג קטלוניה מן המאה ה-14 או ה-15, כ"י פריס, הספרייה הלאומית 593 heb.
- פ 590 = "תפלות שלמות", סידור מנהג ספרד לכל השנה, המאה ה-13 לערך, כ"י פריס, הספרייה הלאומית 590 heb.
- פ 591 = מחזור מנהג ספרד לכל השנה, המאה ה-13 לערך, כ"י פריס, הספרייה הלאומית 591 heb.
- פ 592 = סידור לכל השנה, מנהג ספרד, אשבוּנא רמ"ד (= 1484), כ"י פריס, הספרייה הלאומית 592 heb.
- צ = סידור מנהג ספרד, המאה ה-14 לערך, כ"י ציריך, הספרייה המרכזית, Heid. 125.

ב. ביבליוגרפיה

- אבן יחיא = דוד בן שלמה אבן יחיא, לשון למודים בחכמת הדקדוק, קושטאנטינה רס"ו.
- אלדר = א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית – מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, עדה ולשון ד, ירושלים תשל"ט.
- גרבל = I. Garbell, "The Pronunciation of Hebrew in Medieval Spain", = *Homenaje a Millás Vallicrosa*, I, Barcelona 1954, pp. 647–696
- דודי, בג"ד כפ"ת = ע' דודי, "לניקוד בג"ד כפ"ת בסידור מנהג ספרד מהמאה הט"ו" (עתיד להתפרסם ב"בלשנות עברית").
- דודי, ההגייה = ע' דודי, "ההגייה המשתקפת מניקודו של סידור בן המאה הי"ד", בלשנות עברית חפ"שית 26 (1988), עמ' 17–29.

דודי, מחזורי קטלוגיה = ע' דודי, "מחזורי קטלוגיה המבוקדים - בעיות המחקר שבכתבי יד מתקופת ספרד הנוצרית" (המאמר יתפרסם ב"קריית ספר").
 דודי, מסורתם הלשונית = ע' דודי, "מסורתם הלשונית של יהודי ספרד המשתקפת מניקודי סידוריהם הקדומים" (עתיד להתפרסם ב"מחקרי משגב ירושלים").
 דודי, סידור המאה הי"ג = ע' דודי, "המסורת הלשונית המשתקפת מניקודו של סידור בן המאה הי"ג", לשוננו נג (תשמ"ט), עמ' 67-89.

דודי, סידור המאה הט"ו = ע' דודי, "לניקודו של סידור מנהג ספרד שבכתב יד מן המאה הט"ו" (עתיד להתפרסם בספר היובל לכבוד פרופ' גב"ע צרפתי).

דודי, קווי לשון = A. Dodi, "Linguistic Features according to the Vocalization of Old Spanish Siddurim", *Proceeding of the Tenth World Congress of Jewish Studies*, Division D, Vol. I, pp. 39-46

יהלום = י' יהלום, "הניקוד הארצישראלי - המחקר והשיגור", לשוננו נב (תשמ"ח), עמ' 112-143.

מורג, בגדד = ש' מורג, מסורת הלשון העברית של יהודי בגדד בקריאת המקרא והמשנה, עדה ולשון א, ירושלים תשל"ז.

מורג, קהילות ספרד = ש' מורג, "קהילות ספרד ומסורת ההגייה של טבריה: התקופה הראשונה", שי לחיים רבין - אסופת מחקרי לשון לכבודו במלאת לו שבעים וחמש (בעריכת מ' גושן-גוטשטיין, ש' מורג וש' קוגוט), ירושלים תשנ"א.

פרופיאט דוראן = יצחק בן משה הלוי פרופיאט דוראן, מעשה אפוד, וינה תרכ"ה.
 רשב"ץ = שמעון בן צמח דוראן, מגן אבות, ליורנו תקמ"ה.

ג. הסימנים

< > תחת אות אחת או יותר = סימני הניקוד אינם קריאים מחמת דיהויים או מחמת ליקוי בכתב היד

קו תחת מספר הדף = מקור התיבה המתועדת הוא בציטוט מפסוק מקראי, או ניקודה של התיבה מצוי במקרא

+ = מצויות היקרויות נוספות לעדות המובאת

